

ALEKSANDER DOROS

TENDENCJE ROZWOJOWE WERBALNYCH KONSTRUKCJI BEZOSOBOWYCH W JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM

I. Zasady klasyfikacji zdań bezosobowych

Konstrukcje bezosobowe od dawna budziły zainteresowanie filozofów i językoznawców. Istnieje wiele hipotez dotyczących powstania i przyrody podobnych wypowiedzeń.

Pominiemy w niniejszym artykule problem powstania zdań bezosobowych, natomiast nieco więcej uwagi poświęcimy zagadnieniu: czym jest w swej istocie wypowiedzenie bezosobowe. Chodzi o to, czy zdania bezosobowe, np. takie jak niemieckie „es regnét”, francuskie „il pleut”, polskie „grzmi” są wypowiedzeniami dwu- czy też jednoczłonowymi. Kontrowersyjne traktowanie podobnych wypowiedzeń podzieliło filozofów i lingwistów na dwa obozy reprezentujące krańcowo odmienne poglądy. Jedni z nich twierdzą, że każde zdanie musi mieć charakter dwuczłonowy (tj. musi zawierać w swej strukturze podstawowe człony: podmiot i orzeczenie), ponieważ jest ono ekwiwalentem jakiegoś sądu. Wynika z tego, że również zdania bezosobowe w swej istocie muszą mieć charakter dwuczłonowy (Sigwart, Paul, Wundt).

Zwolennicy przeciwstawnej koncepcji negują takie logiczne ujęcie konstrukcji zdaniowych. Twierdzą oni, że językoznawstwa nie można utożsamiać z logiką, stanowi ono bowiem odrębną naukę i zajmuje się problemem materialnego wyrażania sądów logicznych za pomocą mowy, w związku z czym dopuszczają możliwość językowego wyrażania sądów przy zastosowaniu konstrukcji jednoczłonowych (Herbart, Brentano, Iovanovic).

Rzecz jasna, punkty widzenia poszczególnych uczonych nie były identyczne, jednak łączy ich w jedną grupę właśnie jednakowy stosunek do struktury sądu, co w konsekwencji rzutuje na ich interpretację konstrukcji bezosobowych. Te podstawowe rozbieżności, dotyczące istoty zdania w ogóle, a zdania bezosobowego w szczególności, stały się pun-

ktem wyjścia dla kontrowersyjnego ujmowania innych, mniej generalnych zjawisk, np. definicji zdania bezosobowego, znaczenia niektórych terminów gramatycznych, założeń metodologicznych stosowanych przy badaniu zjawisk językowych. W dużym stopniu różnice w interpretacji konstrukcji bezosobowych dotyczą również rosyjskich i polskich syntaktystów. Nie wdając się w szczegółową analizę kontrowersyjnego ujmowania tych lub innych zjawisk przez rosyjskich i polskich językoznawców ograniczymy się do podania cytatu z recenzji A. S. Posjanskiej na pracę Z. Klemensiewicza, T. Lehr-Splawińskiego i S. Urbańczyka „Gramatyka historyczna języka polskiego”:

„Клеменевич предлагает, с нашей точки зрения, очень спорную дифференциацию личных и безличных предложений, ошибочно включает в разряд подлежащих некоторые типы предложений без грамматического подлежащего.

Едва ли предложения с отрицательным словом или отрицательные конструкции, обязательным элементом структуры которых является дополнение в форме родительного падежа, следует характеризовать как личные с подлежащим в родительном падеже¹).

Zarzuty podobnego typu są dość liczne i nie ma potrzeby ich przytaczać. Świadczy to o istocie rozbieżności dotyczących definicji i interpretacji zdań bezosobowych. Mają one często charakter formalny. Zachodzi jednak potrzeba jakiegoś bliższego sprecyzowania, jakie konstrukcje będziemy uważali za bezosobowe, oraz dokonania ujednoznaczenia terminów.

Konstrukcje, które stanowią przedmiot rozważań w niniejszym artykule, można by zdefiniować w sposób następujący: „Zdanie bezosobowe jest to takie wypowiedzenie, w którym podmiot gramatyczny, wyrażany formą mianownika, nie może być zastosowany bez dokonania zmiany konstrukcji”. Definicja ta ma charakter czysto roboczy, określa jedynie zakres konstrukcji, które zostaną rozpatrzone w niniejszym artykule.

Terminem „subiekt” będziemy oznaczać sprawcę czynności lub nosiciela stanu, terminem zaś „obiekt” człon, na który dana czynność jest skierowana.

Bardzo istotnym zagadnieniem jest ustalenie zasad klasyfikacji zdań bezosobowych. We wszystkich dotychczasowych pracach poświęconych omawianym konstrukcjom stosowano klasyfikację dwójakiego typu: przy klasyfikacji ogólniejszej wykorzystywano zasadę strukturalną,

¹ Посьянская А. С. „Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawinski, S. Urbańczyk. Gramatyka historyczna jęz. polskiego. PWN W-wa 1955 r.” Вопросы языкознания 1958, № 1, str. 140.

a mianowicie sposób wyrażania członu nadrzędnego, podstawę zaś klasyfikacji szczegółowej stanowił aspekt znaczeniowy (semantyczny). Pomijając już niewygodę stosowania niejednakowych kryteriów do badania zjawisk tego samego rzędu należy podkreślić, że przy zestawianiu podobnych konstrukcji w dwóch różnych (nawet pokrewnych) językach klasyfikacja oparta na niejednorodnych kryteriach jest mało przydatna i praktycznie rzecz biorąc w badaniach o charakterze typologicznym nie może mieć szerszego zastosowania.

Najbardziej właściwym kryterium klasyfikacyjnym jest w danym wypadku aspekt strukturalny. Każde zdanie jest układem tworzonym przez szereg członów, przy czym jedne z tych członów mają dla konstrukcji charakter podstawowy, tworzą jakby jej szkielet — są to człony obligatoryjne (niefakultatywne), inne zaś mają charakter fakultatywny, tj. ich obecność w zdaniu ze strukturalnego punktu widzenia nie jest konieczna, regulują one jedynie zasób zawartej w zdaniu informacji.

Podstawowym elementem każdej konstrukcji jest człon zdaniotwórczy. W naszym wypadku jest nim czasownik. W konstrukcjach bezosobowych istotną rolę przy kształtowaniu ich struktury odgrywa dopełnienie. Prócz tych zasadniczych elementów struktury zdania bezosobowego w szeregu wypadków w charakterze członu obligatoryjnego mogą występować inne elementy struktury, jak wyrazy lokalizujące, formanty syntaktyczne i inne. Na przykład w zdaniu *Gdzieś na wschodzie bez przerwy grzmiało* członem obligatoryjnym jest jedynie czasownik *grzmiało*, pozostałe zaś wyrazy mają charakter fakultatywny; w zdaniu *Bardzo wygodnie mieszkało się nam w tym domu* członami obligatoryjnymi są: czasownik w formie 3 osoby *mieszkało*, formant *się* oraz dopełnienie wyrażone formą celownika *nam*.

Opierając się na kryteriach strukturalnych można wyróżnić następujące podstawowe typy werbalnych konstrukcji bezosobowych:

- 1) Konstrukcje z członem głównym wyrażonym czasownikiem w formie 3 osoby:
 - a) z dopełnieniem wyrażonym formą dopełniacza;
 - b) z dopełnieniem wyrażonym formą celownika;
 - c) z dopełnieniem wyrażonym formą biernika;
 - d) z dopełnieniem wyrażonym formą narzędnika;
 - e) z dwoma dopełnieniami — w narzędniku i bierniku;
 - f) konstrukcje innego typu.
- 2) Konstrukcje z członem nadrzędnym wyrażonym formą na *-no*, *-to*.
- 3) Konstrukcje z członem nadrzędnym wyrażonym bezokolicznikiem.

II. Werbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim identyczne pod względem struktury

1. Tendencje rozwojowe danego zjawiska językowego mogą być określone jedynie na płaszczyźnie diachronicznej, a więc konieczne jest prześledzenie jego drogi rozwojowej w ciągu wystarczająco długiego okresu historycznego. Badania te mogą się opierać wyłącznie na tekstach, w których mowa potoczna z pewnością znalazła jakieś swoje odbicie, jednak nie da się z całą dokładnością oddzielić elementów języka literackiego (rozumianego jako styl stosowany w dokumentach pisanych) od elementów języka potocznego. Pewne wiadomości o języku potocznym można uzyskać drogą pośrednią, poprzez dedukcję.

W artykule niniejszym zostaną rozpatrzone tylko podstawowe, najbardziej produktywne werbalne zdania bezosobowe, natomiast konstrukcje mniej produktywne, stanowiące w obu językach zjawisko raczej marginalne, z przyczyn obiektywnych muszą być pominięte, zresztą nie mają one decydującego wpływu na ustalenie się tendencji rozwojowych omawianych konstrukcji w obu językach.

Można wyodrębnić dwie grupy konstrukcji bezosobowych w języku staroruskim i staropolskim:

- a) Konstrukcje, które zostały przejęte przez oba języki z języka prasłowiańskiego.
- b) Konstrukcje, które rozwinęły się w każdym z tych języków w okresie późniejszym, a ich powstanie i rozwój mogą być prześledzone na podstawie analizy tekstów zabytków.

Należy się przy tym zastrzec, że w szeregu wypadków nie zawsze da się z całą pewnością powstanie tej lub innej konstrukcji zlokalizować w czasie, zestawienie jednak badanego zjawiska z równoważnym zjawiskiem w innych językach słowiańskich w określonych wypadkach pozwala mówić o dużym stopniu prawdopodobieństwa.

Z języka prasłowiańskiego oba języki przejęły następujące typy werbalnych konstrukcji bezosobowych.

1. Konstrukcje bezosobowe, w których człon nadrzędny wyrażony czasownikiem w formie 3 osoby nie konotuje dopełnienia, tj. zdania typu: *Skoro się trochę rozwidniło, zaraz przez munszłuk kazano trąbić wsiadanego* (Pasek); *Taki dzień i druga noc, gdy świtać poczęło* (Potocki); *И в сонци учинися аки мѣсяц* (Нов. лет.); *И дал бог, немного поишало* (Нов. летопись); *И после того разсвело* (Аввакум).

Łatwo zauważyć, że jedynym członem obligatoryjnym w konstrukcji tego typu jest orzeczenie wyrażone czasownikiem w formie 3 osoby

(V_3) względnie połączeniem tej formy z bezokolicznikiem ($V_3^1 + V_3^2$), zaś wszystkie pozostałe wyrazy są członami fakultatywnymi (F), a więc podobną konstrukcję można przedstawić w formie schematu: $V_3 + F$ względnie $V_3^1 + V_3^2 + F$. Członami fakultatywnymi są wyrazy występujące w funkcji okolicznika (A), dlatego też można schemat podstawowy rozwinąć następująco: $V_3 \rightarrow V_3 + A^1 + A^2 \dots + A^n$, na przykład: *Стемнело* \rightarrow *Рано стемнело* \rightarrow *В лесу рано стемнело*. Stosując proces transformacji w odwrotnym kierunku, w rezultacie przekształceń otrzymujemy monoremę:

$V_3 + A^1 + A^2 \dots + A^n \rightarrow V_3 + A^1 + A^2 \rightarrow V_3 + A^1 \rightarrow V_3$ (tj. *Стемнело*).

Konstrukcje tego typu charakteryzowały się wielką produktywnością i są szeroko stosowane we współczesnym języku rosyjskim i polskim, np:

В долине стемнело (Ефр.); *Смеркалось, когда добрались до хутора* (Шол.); *В тот памятный день припаривало с утра* (Леон); *Стало накрапывать* (Леон); *Где-то каплет с крыши* (Блок).

В полудне зашумело на полях (Кrucz.); *На дворзе szarzało* (Rodz.); *Rozpadało się na dobre* (Кrucz.); *W полудне przecierało się cokołwiek* (Кrucz.).

Zwraca uwagę fakt poszerzenia zakresu ich stosowania w obu językach. O ile w okresie wcześniejszym stosowano je jedynie do wyrażania żywiołowych procesów zachodzących w przyrodzie, to w języku współczesnym schemat konstrukcji wykorzystuje się również do wyrażania zjawisk innego typu, np. związanych z działalnością człowieka, z działaniem wytwarzanej przez niego techniki, np.:

Бухнуло. Завыл, уходя (Чук.) (*Выстрел бухнул. Снаряд завыл, уходя*); *Кто стрелял? Куда попало? — раздались озабоченные голоса* (Леон.).

Слышалем в прелocie о zamierzonym szturmie na Sandomierz. Kotłuje się (Gąs.); *Front był blisko. Za lasem grzmiało dzień i noc* (Was).

W rosyjskiej literaturze pięknej model podobnej konstrukcji często stosowany jest jako chwyt artystyczny obliczony na wywołanie nastroju tajemniczości, np.:

Минуты полторы поскреблось по крыше, и затем звонкая неуверенная струйка пролилась из желоба в бочку под окном (Леон.); *Тихо светит по миру: то месяц, показался из-за горы* (Гор.);

*За туманом, за лесами
Загорится, пропадет,
Еду влажными полями,*

*Снова издали мелькнет,
Так блудящими огнями...
Мы встречаемся с тобой* (Блок).

Jak widać z podanych przykładów, subiekt czynności jest zaznaczony w dalszym kontekście.

Statystycznie rzecz biorąc częstotliwość stosowania konstrukcji o schemacie $V_3 + F$ w języku rosyjskim jest wyższa niż w języku polskim, jednak i w tym ostatnim języku odznaczają się one wielką produktywnością.

2. Konstrukcje, w których człon nadrzędny wyrażony czasownikiem w formie 3 osoby konotuje dopełnienie w genetywie, w języku staroruskim i staropolskim stanowiły typ produktywny. Można wyodrębnić dwa podtypy takich konstrukcji:

- a) zdania, w których orzeczenie jest zaprzeczone,
- b) zdania, w których dopełnienie w genetywie ma charakter genitivi partitivi.

1) Analiza mechanizmu tworzenia konstrukcji, w której istotnym elementem strukturalnym jest wyrażone środkami formalnymi przeczenie, wykazuje, że tylko określone typy zdań osobowych przy ich zaprzeczeniu tworzą konstrukcję bezosobową. Transformacja taka jest możliwa jedynie w tym wypadku, gdy czasownik użyty w funkcji orzeczenia w zdaniu osobowym (V) spełnia następujące warunki: a) jest nieprzechodni, b) ma znaczenie egzystencjonalne (w szerokim ujęciu). Np. zaprzeczenie orzeczenia w zdaniu *Kocham siostrę* nie pociąga za sobą przekształcenia konstrukcji w bezosobową.

Najczęściej w funkcji orzeczenia w takich zdaniach występuje czasownik *być*, a w języku polskim również czasownik *mieć*, jednak w tym wypadku jest on pozbawiony gramatycznej kategorii tranzytywności.

Przekształcenie niezaprzeczonego zdania osobowego w zaprzeczone bezosobowe odbywa się według jednolitego schematu transformacyjnego: $(V + S_n) + Pt. ng \rightarrow Pt. ng. + V_3 + S_g$ (*Ona była w ogrodzie* \rightarrow \rightarrow *Jej nie było w ogrodzie*), gdzie V — czasownik osobowy, S_n — rzeczownik w mianowniku, Pt. ng. — partykuła przecząca, S_g — rzeczownik w dopełniaczu.

Podobne konstrukcje bezosobowe są szeroko stosowane zarówno w języku staroruskim i staropolskim, jak i w obu językach współczesnych:

Мору нет нигде (Нов. лет.); *Взыску за то никакова не будет* (Интерлюдия); *Звездам числа нет, бездне дна* (Лом); *И больше того у нух веселия не бывает* (Жотошихин); *А если бы у Серези не было длин-*

ных волос, тогда что? (Пан); Прежде этого за ней не водилось (Леон.); Ниоткуда не поступало писем (Леон.); Пожитков, кроме зипуна и дубленого полушубка, у Сашки не было (Шол.); Ни минуты отдыха, — жаловался Хворобьев (Ильф).

A nie będzie gradu więcej (Art. pr. magd.); Butów też tam polskich nie było (Pasek); Kołnierza nie będzie u niej i na palcu; ale już w ogrodzie nie było jej (Rej); Podobno takich niepewnych czasów dawno nie bywało (Gąs.); W handlu nie ma gniewu (Prus); Ani żywej duszy (Mick).

W ostatnich przykładach mamy do czynienia z elipsą orzeczenia.

2) Jak już nadmieniono osobną podgrupę stanowią konstrukcje, w których orzeczenie jest wyrażone niezaprzeczoną czasownikiem, oznaczającym ubywanie, przybywanie, brak, nadmiar lub wystarczanie substancji oznaczonej dopełnieniem w genetywie. Konstrukcje takie cechuje stosunkowo niewielka produktywność, mogą one być utworzone przez ściśle ograniczoną pod względem semantycznym grupę czasowników, przy czym niektóre z nich, stosowane we wcześniejszym okresie rozwoju języka, zostały w języku współczesnym zastąpione przez inne. W języku rosyjskim konstrukcje takie są tworzone przez czasowniki *убывать, прибывать, убавляться, прибавляться, хватать, ставить, стать, достать* — natomiast wyszły z użycia stosowane w tej funkcji *перемежиться, скудеть (скудять), умножиться*.

W języku polskim najczęściej w podobnych konstrukcjach występują czasowniki: *ubywać, przybywać, starczyć, wystarczyć, brakować, braknąć*, rzadziej: — *stać, dostać, dostawać, mnożyć się, przyrastać*.

Ponadto w tej funkcji w obu językach mogą występować czasowniki z przedrostkiem *na-* oznaczające nadmiar czegoś, np. *наехало людей, накрошило льду, нашло разбójства*.

Oto przykłady stosowania takich zdań w języku staroruskim i staropolskim oraz w obu językach współczesnych:

Перемежилось хлеба в Москве (Нов. лет.); Поехал в Даур, стало пицци скудять (Ав.); Поча убывати солнца (Нов. лет.); У моря русских людей понаехало (Ав.); За ничь еще больше могло прибыть воды (Шол.); Лишь стало бы охоты (Крыл.); Ничтожных порций пицци не хватало на покрытие огромной затраты сил (Ефр.); Шутить, и век шутить, как вас на это станет? (Гриб.).

...A ubywało ich aż do miesiąca dziesiątego (Bib. kr. Zofii); Dnia przybywa, a nosy ubywa (Kaz. gn.); W gumnie też słomy mało i plew już nie staje (Rej); Przywozić z krajów to, czego u nas i wśród Polski dostanie, nie moda (Pasek).

Jemu samemu ubędzie przykrości i pracy (Krasz.); *Morawiecki zauważył siwe pasma, których znowu przybywa* (Brandys); *Aż mu ducha nie stało; Jakoś i smutek przysł, i tęsknoty zabrakło* (Gąs); *Słychać różbójstwa różnego naszło do nas z Księżstwa* (Gąs.).

3) Odrębną grupę stanowią rosyjskie konstrukcje bezosobowe, w których subiekt jest wyrażony dopełniaczem z przyimkiem „y”. Osobliwością struktury zdań o podobnej konstrukcji jest to, że zawiera ona nie-fakultatywny człon lokalizujący wyrażony najczęściej formą miejscownika z przyimkiem „в” lub „на”, rzadziej przysłówkiem lub dopełnieniem w bierniku. A więc ogólny schemat takiej konstrukcji można przedstawić następująco:

$V_s + y + Sg + L + F$, gdzie „L” oznacza człon lokalizujący, np.:

В сердце у него тревожно защемило (Капт); *Помутилось у него в глазах* (Толст. А. К.); *У Лозневого кольнуло в сердце* (Буб.); *У того сразу засвербило в носу* (Фед.); *В голове временами мутилось* (Ефр.); *На сердце щемит, щемит* (Буб); *У Лукина уже холодело внутри* (Чук.); *У Андрея заложило уши* (Буб.).

Konstrukcje te należy uznać za wtórne, są one pochodne od zdań, w których subiekt był wyrażony celownikiem. W języku polskim ich funkcjonalnym odpowiednikiem jest konstrukcja z subiektem wyrażonym formą celownika bez przyimka, np.: *Ano we łbie się kręci* (Rej); *Mnie samemu w głowie szumiało* (Pasek); *W oczach mi się ćmiło* (Mick.); *Zabielskiemu poweselało w duszy* (Gąs.); *W oczach jej pociemniało* (Żer.)

We współczesnym języku rosyjskim zdania z dopełnieniem wyrażonym celownikiem, zamiast dopełniaczem z przyimkiem „y”, występują również, aczkolwiek dość rzadko, np.:

Гложет мне сердце (Турр.); *Мой друг, мне уши заложило*.

Analiza konstrukcji bezosobowych z dopełnieniem w genetywie w obu językach wskazuje, że w zasadzie nie ma istotnych różnic w strukturze podobnych zdań, tylko w jednym z wariantów konstrukcji subiekt jest wyrażany inaczej: w języku rosyjskim dopełniaczem z przyimkiem „y”, w języku polskim zaś celownikiem bez przyimka.

3. W konstrukcjach bezosobowych z dopełnieniem w celowniku w funkcji subiektu orzeczenie może być wyrażone czasownikiem niezwrotnym, czasownikiem zwrotnym oraz czasownikiem niezwrotnym w połączeniu z formantem „się” (ся).

1) Konstrukcje z orzeczeniem wyrażonym czasownikiem niezwrotnym są w obu językach zjawiskiem raczej marginalnym. Chodzi tu o warianty konstrukcji następującego typu:

Ему было не до химикалий (Ильф.); Нет ему больше никакого дела до конференсье (Ильф.); До забавы ли нам?; Но Козлевичу не везло (Ильф.); Через час ему предстояло сесть за работу (Аж).

Jeno mnie nie do rozmowy w tej chwili (Gaś.); W Skrzyńniowie mi się powiodło (Pasek); Cofnąć się tu nie wypada (Jeż); Panie generale... żałować mi przychodzi (Gaś.).

Konstrukcje takie znane były zarówno językowi staroruskiemu, jak i staropolskiemu, np.:

А будет Обросиму и Лаврентию до земли (Двин гр); Плакать мне подобает в себе (Ав.);

Nie do tego mi teraz (Rej); Theż tu niewadzi czasem s pocziwym a nie z opitym towarzystwem posiedzieć (Rej); O szostey y ostatniey chorobie ... iuż nam mówić przychodzi (Skarga).

Konstrukcje takie mogą być tworzone w języku współczesnym przez stosunkowo niewielką, ściśle ograniczoną grupę czasowników.

2) W języku staroruskim zdania bezosobowe z dopełnieniem w celowniku bez przyimka, utworzone przez czasownik zwrotny, nie stanowiły konstrukcji produktywnej. Najczęściej w tej funkcji występowały czasowniki *хотеться, лучитца, иметца*, np.:

Случися же плату в рuce его быти (Нов. лет.); В то же время прилучися быть некоей боголюбной жене (Нов. лет.); Пить мне захотелось (Ав.).

W języku staropolskim w funkcji członu zdaniotwórczego w takiej konstrukcji występowały najczęściej czasowniki *godzić się, chcieć się*, np.: *Tobie poprzedzić się godzi (Szym.); Nie jednako śpiewa syty stym, któremu sie ieść chce (Rozmowy Salomona).*

Wzrost produktywności podobnej konstrukcji obserwuje się w XVIII—XIX w. Może ona być tworzona już przez znacznie liczniejszą grupę czasowników o odcieniu modalnym woluntatywnym (np. *хотеться, вздуматься, терпеться*) lub debitywnym (np. *оставаться, прийтись*), np.:

Мне бы оставалось только поздравить его с блестящей победой (Аж.); Им удалось выбратъся к реке (Аж.); А вдруг поездом нам придется ехать (Пан.).

Podobne zjawisko obserwujemy we współczesnym języku polskim, przy czym krąg czasowników, które mogą tworzyć omawiane konstrukcje, uległ znacznemu poszerzeniu, np.:

Jednak zdarzyło mu się być spektatorem świata (Jeż); Raz się tym niegodziwcom udało przyłapać strażnika (Sien.); Mu się uroiło zostać Pańskim zięciem (Mick.); Czekać na miejscu także się opłaci (Prus).

Największą frekwencję wykazują w obu językach zdania tworzone przez czasownik *chcieć się* (*хотеться*).

3) Szerokie zastosowanie w obu językach mają konstrukcje bezosobowe z dopełnieniem wyrażonym formą celownika, tworzone przez czasowniki niezwrotne, przy których afiks *się* (*ся*) pełni faktycznie funkcję formantu syntaktycznego, gdyż jest on niezbędnym elementem konstrukcji bezosobowej. Np. czasowniki *спаться*, *сидеться*, nie mogą być zastosowane w żadnej konstrukcji osobowej; w połączeniu z formantem *ся* czasowniki *спать*, *сидеть* mogą tworzyć jedynie konstrukcję bezosobową. A więc *ся* nie może być uważany ani za afiks słotwórczy, ani formotwórczy. Hasła *спаться*, *сидеться* nie występują w żadnym ze słowników. Stosowanie połączenia *спать* + *ся* jest możliwe jedynie w określonej konstrukcji syntaktycznej, a mianowicie w zdaniu bezosobowym. Funkcję *ся* można by porównać np. z funkcją partykuły *ли*, której zasadniczą funkcją syntaktyczną jest nadanie konstrukcji intonacji pytającej.

Charakterystyczną cechą omawianej konstrukcji jest obecność niefaktultatywnego członu „M”, którego forma w obu językach nie zawsze jest identyczna. Wspólnym dla obu języków wariantem podobnej konstrukcji są zdania, w których człon „M” jest wyrażony okolicznikiem, przy czym w tej funkcji występuje zwykle przysłówki sposobu. Schemat takiej konstrukcji można przedstawić w formie następującego wzoru:

$S_d + V_s + \text{się (ся)} + A + F$, gdzie S_d — dopełnienie wyrażone formą celownika bez przyimka, A — okolicznik.

Zdania o takiej konstrukcji wyrażają zwykle predyspozycję osoby do czynności lub stanu, określanego przez orzeczenie.

W zabytkach staroruskich i staropolskich zdania tego typu należą do zjawisk wyjątkowo rzadkich, natomiast w mowie potocznej prawdopodobnie były one reprezentowane znacznie szerzej. Dopiero na przełomie XVIII—XIX w. w. daje się zaobserwować nagły wzrost ich frekwencji w języku literackim.

W obu językach współczesnych charakteryzują się one wielką produktywnością, np.:

Как же он это узнает про квартиру-то? — подумалось ему вдруг (Дост.); *Хорошо нам с тобой живется, Варя* (Чех.); *Ну как вам теперь живется на лестнице?* (Ильф); *Очень знать нам хочется, звездная метелица, как вам ночью ходится, как вам ночью ездится* (Маяк.); *Ему легко работалось, но работал не от души* (Тендр.).

Dwór się zresztą nie podobał, choć żyło mu się tam jak w raju (Dąbr.); *Z posłem ludowym Smotrem dobrze się rozmawiało, zajmując i przy-*

jemnie (Krucz.); Od kwestii czy, jak i po co ks. Poniatowskiemu skończyło się do wody, dyskusja doszła do dość kluczowych i zgoła współczesnych problemów politycznych i wychowawczych (Jan Rem).

Znacznie rzadziej występują warianty tej konstrukcji, w których na miejscu okolicznika sposobu występuje inny okolicznik.

4. Konstrukcje bezosobowe z dopełnieniem w bierniku w języku rosyjskim mogą być tworzone jedynie przez czasowniki przechodnie. Są one szeroko stosowane zarówno w języku staroruskim, jak i we współczesnym języku rosyjskim. Powstanie ich wiąże się z działaniem nieznanymi ludziami sił na określony formą biernika obiekt, np.:

У него разразило половину головы и ногу ливую скорчило (Нов. лет.); А маковицы до половины разбило (Нов. лет.); И из стрельницы похватило тесницу с огнем (Нов. лет.).

Później język wykorzystał tę konstrukcję do tworzenia zdań bezosobowych niezależnie od tego, czy sprawca czynności jest mówiącemu znany, czy też nie. Pod względem semantycznym można je podzielić na dwie grupy:

a) Wskazujące na żywiołowe działanie sił przyrody, np.:

Алексей почувствовал, как его приподняло и швырнуло в сугроб (Аж.); Задок саней занесло, поворачивая лошадей головами на течение ... Сани резко стукнуло о торчавшую из воды сваю... Его отрывало от лошадей, разжимало пальцы с удвоенной силой (Шол.); Но баржа, которую несло мимо него по течению, была так близко (Сим.);

b) Oznaczające stan osoby, np.:

В первые месяцы ее тошнило от мясного (Шол.); От радости в зобу дыханье сперло (Крыл.); Может быть тебя знобит? (Фед.); Якова Тарасовича повело всего (Гор.); Иной раз наестся конь, да так его разопрет, что твоя гора! (Толст. А. К.); Людей тянуло туда, к крутой конусовидной горе (Ефр.); Меня влекло на Волгу (Гор.).

O ile w pierwszych przykładach (a) sprawca może być określony na podstawie kontekstu, w przykładach drugiej grupy w ogóle nie da się go oznaczyć, co najwyżej można wskazać przyczynę powodującą wskazany stan (*от мясного, от радости*).

Konstrukcje omawianego typu występowały również w języku staropolskim, aczkolwiek znacznie rzadziej niż w języku rosyjskim. Spotykamy je np. w „Pamiętnikach Paska”: *Żeśmy się bardzo podсаdzили pod armaty i przenосило нас; lecz już ku dniowi owo trzaśnie mię.*

We współczesnym języku polskim konstrukcja o schemacie $V_3 + Sa + F$ (Sa — dopełnienie wyrażone formą biernika bez przyimka) potencjalnie ma taki sam zakres stosowania, co i w języku rosyjskim. Np. przytoczony powyżej urywek z „Cichego Donu” Szołochowa został przetłumaczony na język polski z zachowaniem konstrukcji zdań bezosobowych: *Тыл sani zaniосlo zwracajac konie glowami w kierunku pradu ... Sanie wyrznelo o sterczacy w wodzie pal... Odrywalо go od koni, rozwieralo palcy z podwojną silą.*

Należy jednak stwierdzić, że w języku polskim zdania tego typu są stosowane znacznie rzadziej niż w języku rosyjskim. Natomiast produktywność zdań określających stan fizyczny lub psychiczny osoby w obu językach jest mniej więcej jednakowa. Oto przykłady stosowania konstrukcji tego typu w języku polskim:

Co, paniel Albo mnie bolało? (Rodz.); *Bodajby go zamroczyło* (Gąs.); *Dusi mnie* (Gąs.); *W świat cię ponosi* (Krucz.).

Mniejsza produktywność zdań pierwszego typu w języku polskim ma swoje uzasadnienie, gdyż w przeciwieństwie do języka rosyjskiego nie jest możliwa transformacja o kierunku:

Водой залило поля → *Залило поля*, a właśnie konstrukcja bezosobowa z dopełnieniem w bierniku często stanowi produkt takiej transformacji.

5. Konstrukcje bezosobowe z dopełnieniem w narzędniku ($V_3 + S_i + F$) w zabytkach staroruskich i staropolskich są zjawiskiem niezmiernie rzadkim. W języku współczesnym można wyodrębnić dwa warianty takiej konstrukcji.

Wariant pierwszy stanowią zdania, tworzone przez czasowniki *пахнуть*, *веять* względnie przez rzeczywiste lub pozorne synonimy tych czasowników. Szczególną cechą strukturalną tych zdań jest to, że zawierają one człon lokalizujący, który jak wszystkie inne człony zdania może ulegać elipsie, jednak z łatwością może być odtworzony na podstawie kontekstu. Zwykle jest on wyrażony rzeczownikiem z przyimkiem, rzadziej przysłówkiem, np.:

Пахло в вагоне степной польню, конским потом, вешней ростелью (Шол.); *Тянуло жильем, пригоревшей сажей, парным запахом сена* (Шол.); *От ближайшего урочища отдавало холодной сыростью* (Буб.); *От шеренги рокочущих автомобилей повеяло на Батманова теплом* (Аж.).

Szeroko stosowane są zdania, w których czasownik jest użyty w znaczeniu przenośnym, np.:

Бабым уютом пахло в пустой, веселой комнате (Шол.); От нее веяло колдовской жутью (Гор.); От него, как от печи, дышало здоровьем и силой (Толст. А. Н.); Оттуда пахло на него таким воспоминанием, что ... (Толст А. Н.).

W języku polskim podobna konstrukcja jest tak samo produktywna, jak i w języku rosyjskim, jednak wypadki jej stosowania z czasownikiem w znaczeniu przenośnym są rzadsze. Oto przykłady zdań polskich o podobnej konstrukcji:

Marynka czekała wśród słomy, od której wiało skwarem (Dąbr.); Tchnęło zewsząd wilgocią i jakimś piwnicznym chłodem (Krucz.); Z gąszczów zalaływało cierpkością (Krucz.); Pachniało koniczyną i rozgraną ziemią (Dygat); Pachniało gumą i tuszem (Brandys).

Drugim wariantem konstrukcji o schemacie ogólnym $V_s + S_i$ są zdania, w których członem zdaniotwórczym jest czasownik nie będący synonimem wyrazu *пахнуть*, *веять*, przy czym człon lokalizujący jest wyrażony zwykle formą biernika i przyimkiem w (в). W ten sposób schemat tego wariantu konstrukcji można przedstawić w formie wzoru:

$s_i^1 + V_s + в + s_o^2$. Oto przykłady zdań o podobnej konstrukcji:

Лешка нажал ручку, дверь подалась, в щель брызнуло дождем (Дубов); Она так любила быструю езду, когда ветром и пылью бьет в лицо (М. Сиб.); Вот ударило светом в оконце (Гал.).

Zdania bezosobowe tego typu mogą być transformowane w osobowe:

В щель брызнуло дождем → В щель брызнул дождь.

W języku polskim podobna konstrukcja również znajduje zastosowanie, aczkolwiek rzadziej niż w języku rosyjskim, np.: *Biło deszczem w twarz²⁾*.

6. W obu językach szerokie zastosowanie mają konstrukcje, w których członem nadrzędnym jest bezokolicznik. Należy jednak podkreślić, że w języku polskim występują jedynie te warianty zdań bezokolicznikowych, które nie zawierają dopełnienia w celowniku bez przyimka w funkcji subiekta, natomiast w języku rosyjskim bardzo szerokie zastosowanie mają również konstrukcje z wyrażonym formą celownika subiektem, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

Niezależne zdania bezokolicznikowe w obu językach znajdują sze-

²⁾ Przykład został zapożyczony z pracy Z. Klemensiewicza „Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej”, Kraków 1937, str. 118.

rokie zastosowanie w wypadku, gdy czasownik występuje w funkcji imperatywnej, np.:

Молчать! ... гремел генерал (Фед.); Гонца схватить! (Пуш.); Догнать! (Шол.); Послать за Шуйским (Пуш.).

Wojski wstrzymał krzycząc: „Wara! Stać i patrzeć” (Mick.); Oj, skubać, skubać szlachtę! (Mick.); Wziąć ją! Wyprowadzić! (Słow.); Objaśnić pochodnie! (Słow.).

Brak członu oznaczającego subiekt tłumaczy się właśnie funkcją imperatywną bezokolicznika, subiekt bowiem w tym wypadku zawsze jest określany konstytuacją.

Wariantem niezależnej konstrukcji bezokolicznikowej bez dopełnienia w funkcji subiektu są tzw. bezokolicznikowe zdania nominatywne. Nie jest to termin wystarczająco ostry i ścisły, jest on jednak stosowany przez syntaktologów rosyjskich i warunkowo może być przyjęty do określenia zdań następującego typu:

Шутить! и век шутить! Как вас на это станет? (Гриб.); Возможно ли! Меня продать! (Гриб.); Права имуществва, права гражданства потерять! (Некр.); Подумать! ... вставая, сказала Дорофеев (Панова).

Ale ja, z kniaziów! pytać u mnie patenta (Mick.); Między głowy strzelić! ... nie chybić! ... Tak mu zęby wybić! (Mick.); Mnie, rzekł Sędzia, brać w areszt? (Mick.); W tej chwili o tych rzeczach mówić? (Mick.).

Nie zawiera członu w funkcji subiektu również konstrukcja o znaczeniu uogólniającym, np.:

По окраинам не пройти без калош (Пан.); В такую погоду ни огня разжечь, ни горячего сварить на машинке (Ефр.); По такому болоту не пройти и не проехать, можно пробраться только зимой, на лыжах (Ефр.); К частям косилки не притронуться рукой (Шол.).

Charakterystyczną cechą strukturalną rosyjskich zdań tego typu jest obecność partykuły przeczącej: łatwo zauważyć, że uzupełnienie konstrukcji predykatywnymi wyrazami *нельзя*, *невозможно* nie prowadzi do jakichkolwiek zmian semantycznych lub modalnych:

К частям косилки не притронуться рукой — К частям косилки нельзя притронуться рукой.

Podobna co do struktury konstrukcja w języku polskim jest stosowana dość szeroko, np.:

Jak że to dom oczyścić? (Mick.); Lecz strzelać się nie z dalszej, ani z bliższej mety (Mick.); Tak długo czekać (Mick.); Tu i tak trzeba, żeby

jeden z nas został. Ochotnika zebrać, co się da, ład w mieście zaprowadzić (Gąs.); *Naturalnie! Parę razy pilnikiem pociągnąć, amen* (Prus.).

J. Łoś słusznie wskazuje, że zdania takie mogą być uzupełnione predykatywnymi wyrazami o zabarwieniu modalnym: *trzeba, można, należy*, względnie formą osobową czasownika *mieć*³).

Konstrukcje tego typu były szeroko stosowane jeszcze w języku staropolskim, np.:

Cóż temu rzec? (Koch.); *Gałęzi podeń nasłać albo lasu* (Pot.); *Jakież wam dać Tytuły za te potoczności* (Koch.); *A teraz gdzie go szukać? gdzie obrócić żagle?* (Pot.); *Nie wszystko głąby gryźć iako świnia* (Rej); *Być w pogotowiu do ruszenia zaraz po Wielkiej nocy* (Pasek).

W odróżnieniu od podanych wyżej zdań rosyjskich większość polskich przykładów nie posiada charakteru uogólniającego, czynność dotyczy konkretnej osoby lub konkretnych osób, a nie osoby w ogóle, obojętnie jakiej. Rosyjskim odpowiednikiem podobnych zdań byłaby w większości wypadków konstrukcja z dopełnieniem w celowniku w funkcji subiektu:

Jak że to dom oczyścić? — *Как же нам дом очистить?*

Cóż temu rzec? — *Что же мне сказать?*

Podobnie sytuacja przedstawia się w wypadku, gdy bezokolicznik jest użyty z partykułą *by*, jak np. w zdaniach z mowy potocznej:

Cóż by tu zrobić? Kogo by się poradzić w tej sprawie? Tylko by z nim nie spałkać się.

W języku polskim w konstrukcjach bezokolicznikowych bardzo wyraźnie występuje tendencja do unikania stosowania dopełnienia w celowniku w funkcji subiektu.

7. Powyższe rozważania dotyczyły werbalnych konstrukcji bezosobowych występujących zarówno w języku rosyjskim, jak i polskim. Większość z nich została odziedziczona przez oba języki z języka prasłowiańskiego. Nie wszystkie z nich jednak są reprezentowane w zażytkach. Na przykład konstrukcje typu: *Dobrze mi się pracuje* w zażytkach staroruskich i staropolskich występują wyjątkowo rzadko, zdania zaś bezosobowe z dopełnieniem w narzędniku stanowią wogóle zjawisko unikalne. Prawdopodobnie były one stosowane w mowie potocznej, co można wnioskować na podstawie analizy utworów folklo-

³ J. Łoś. Syntaktyczne użycie form gramatycznych. Encyklopedia polska. Język polski i jego historia. Cz. II, t. III. Nakładem PAU, Kraków 1915, str. 168—169.

rystycznych, natomiast ich niewystępowanie w utworach i dokumentach pisanych można częściowo wytłumaczyć charakterem tekstów za-
bytkowych.

Jeśli chodzi o język współczesny, to obliczenia statystyczne, przeprowadzone na podstawie analizy oryginalnych tekstów literackich rosyjskich i polskich oraz ich przekładów na drugi język, wykazują znacznie większą frekwencję werbalnych zdań bezosobowych w tekstach rosyjskich, co świadczy o ich większej produktywności. Niewątpliwie to właśnie zjawisko stało się przyczyną całkowicie odmiennej interpretacji miejsca i roli konstrukcji bezosobowych w języku przez językoznawców rosyjskich i polskich.

Pieszkowski w sposób kategoryczny twierdzi, że ... „история новых языков есть история вытеснения личного предложения безличным”⁴).

Gałkina-Fiedoruk w swej monograficznej pracy, poświęconej zdaniom bezosobowym, również wskazuje na ... „все усиливающийся процесс развития безличных предложений в языке”⁵).

Wyowiedzi te odzwierciedlają stanowisko większości językoznawców rosyjskich.

Syntaktolodzy polscy konstrukcjom bezosobowym poświęcają znacznie mniej uwagi, z wyjątkiem może Krasnowolskiego, Z. Klemensiewicza oraz H. Konecznej. Niektórzy z nich, jak wskazuje Koneczna, uważają je za konstrukcje nieproduktywne, a nawet wręcz wymierające⁶). Twierdzenie to, jak słusznie zauważa Koneczna, nie jest zgodne ze stanem faktycznym, jednak w jakimś stopniu rzutuje na różnicę w ocenie roli omawianych konstrukcji w języku przez syntaktologów rosyjskich i polskich, u jego podstaw bowiem leży różny stopień produktywności zdań bezosobowych w języku rosyjskim i polskim.

III. Werbalne zdania bezosobowe występujące tylko w języku rosyjskim

W języku rosyjskim występują konstrukcje bezosobowe, które w języku polskim bądź w ogóle nie mają zastosowania, bądź też stanowią zjawisko marginalne.

1. W poprzedniej części artykułu zostały omówione konstrukcje datywne o schemacie: $S_d + V_3 + \text{się} (\text{ся}) + A$ typu *Dobrze nam się pra-*

⁴ Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 6. Москва 1938, str. 318.

⁵ Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке. Москва 1958, str. 329.

⁶ Н. Конежна. О будовне зданя імчана паскowego слów kilkоро. Poradnik Językowy, rocznik 1957, str. 124.

cuje, w których człon „M” jest wyrażony przysłówkiem sposobu (A), jednak, jak już nadmieniono, człon „M” może być wyrażony nie tylko przysłówkiem.

W języku rosyjskim wielką produktywnością charakteryzuje się konstrukcja datywna, w której człon „M” jest wyrażony nie przysłówkiem, lecz partykułą przeczącą, a więc schemat takiej konstrukcji można wyrazić następującym wzorem: Sd + не + V₃ + ся (*Мне не спится*). Zdania o podobnej strukturze mogą być utworzone jedynie przez czasowniki niezwrotne w połączeniu z formantem -ся. W zabytkach staroruskich są one zjawiskiem rzadkim, przy czym w funkcji członu zdaniotwórczego najczęściej występuje czasownik мочь, np.:

И мне не можется (Ав.); *Пожилъ съ полгода на Москве, а мне еще не моглося* (Ав.); *И егда письмо изготовилъ занемоглось мне гораздо* (Ав.).

Od współczesnych zdań tego typu różnią się one pod względem semantycznym tym, że wyrażają stan, a nie predyspozycję do stanu.

W wieku XIX następuje szybki rozwój omawianego wariantu konstrukcji datywnej, jej duża produktywność utrzymuje się również w języku współczesnym. W funkcji członów zdaniotwórczych w zdaniach o podobnej konstrukcji mogą występować coraz to nowe czasowniki. Oto przykłady zdań tego typu z utworów literatury pięknej:

Ему не гулялось, не ходилось, не хотелось даже подняться наверх (Тог.); *Вот уже которую ночь не спится* (Толст. А. К.); *Ему все не спалось* (Дост.); *Но не писалось ему на этот раз* (Чех.); *Коробейникам не пелось* (Нокр.); *Нам не сидится дома, и мы отправляемся путешествовать* (Приш.); *Мы вас ждем, товарищ птица! Отчего вам не летится?* (Маяк.).

Co do zakresu stosowania omawianej konstrukcji językoznawcy rosyjscy nie są zgodni. A. Pieszkowski uważa, że może ona być utworzona przez każdy czasownik niezwrotny⁷, W. Winogradow zaś twierdzi, że „производство безличной формы на -ся ограничено строгими семантическими правилами”⁸). Pogląd Winogradowa podziela również Gałkina-Fedoruk⁹). Wydaje się jednak, że bliższy prawdy jest Pieszkowski, który traktował omawianą konstrukcję jako rozwijającą się i mówił raczej nie o stanie w danym momencie, lecz patrzył na omawiane zjawisko dialektycznie, próbował określić jego perspektywę.

⁷ А. М. Пешковский, *op. cit.*, str. 318—319.

⁸ В. В. Виноградов. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва-Ленинград 1947, str. 468.

⁹ Gałkina-Fedoruk, *op. cit.*, str. 274.

W języku polskim podobna konstrukcja w ogóle nie występuje. Ze względu na specyficzny dla tego typu zdań rosyjskich odcień modalny, wskazujący na predyspozycję osoby do określonych przez czasownik czynności i stanów, jest rzeczą wręcz niemożliwą znalezienie w języku polskim funkcjonalnego odpowiednika, w którym ten odcień modalny zostałby zachowany. Wynika to z faktu, że odcień modalny jest pochodną konstrukcji zdania, a nie formy lub semantyki poszczególnych wyrazów. A więc pełna adekwatność zdania rosyjskiego i jego polskiego odpowiednika nie jest możliwa. Np. polskie odpowiedniki zdania rosyjskiego *Ему не гулялось* — *nie miał chęci spacerować, nie chciało mu się spacerować* mniej lub więcej dokładnie oddają jedynie stronę semantyczną, natomiast pomimo zastosowania wyrazów o zabarwieniu modalnym (*chęć, chcieć*) nie oddają specyficznego, właściwego dla zdania rosyjskiego odcienia modalnego.

Należy zaznaczyć, że funkcja partykuły przeczącej oraz okolicznika w konstrukcji datywnej jest właściwie identyczna. Okolicznik ogranicza potencjalnie pełne wyrażenia stanu do stopnia określonego przez przysłówek (*хорошо спится, легко работается*), przeczenie zaś ogranicza ten stan w stopniu maksymalnym (*не спится, не работается*), tj. i jeden i drugi człon służy do określenia stopnia predyspozycji do osiągnięcia stanu. Zasluguje na uwagę fakt, że subiekt w konstrukcji tego typu jest zawsze wyrażony formą celownika bez przyimka.

2. Szczególnie wielką produktywnością charakteryzuje się w języku rosyjskim konstrukcja o schemacie $V_3 + S_1^1 + S_2^2$ (*Бурей сломало дерево*), której obligatoryjnymi członami są dwa dopełnienia: w narzędniku (S_1) i w bierniku (S_2).

Rozwinęła się ona z konstrukcji $V_3 + Sa$, stosowanej w zamierzczonych czasach w tym wypadku, gdy człowiek nie potrafił określić sprawcy zjawiska. Na przykład w „Kronikach nowogrodzkich” autor opisując zorzę polarną, a nie rozumiejąc źródła jej pochodzenia, tj. sprawcy, stosuje zdania o schemacie $V_3 + Sa$:

Огнь ходил аки молонья и зжгло небо.

W miarę poznawania otaczającej rzeczywistości następowało coraz lepsze rozumienie przyczyn wywołujących te lub inne zjawiska. W rezultacie poznania sprawcy czynności należało go wyrazić środkami językowymi. Można było zostosować zdanie dwuczłonowe (*Буря повалила дерево*), względnie istniejącą w języku konstrukcję bezosobową, która mogła być uzupełniona członem oznaczającym subiekt wyrażony jedynie przypadkiem zależnym. Do tego celu idealnie nadawała się forma narzędnika, za której pomocą zwykle wyrażano narzędzie użyte

do dokonania czynności. W ten sposób powstała konstrukcja typu: *Бурею сломало дерево*. Miała ona szerokie zastosowanie już w języku staroruskim, np.:

И въ тот же день... бурей крестъ сломало (Нов. лет.); *...Было людей многихъ громомъ* (Нов. лет.); *Барку от берегу оторвало водою* (Ав.); *А два струга потопило волною* (Донские дела); *Царские двери выбило стрелою* (Нов. лет.); *Яблоко ... темъ ветромъ подыметъ отъ полу напольаршина* (Статейный список).

W języku współczesnym konstrukcja tego typu, jak już nadmieniono powyżej, jest bardzo produktywna. Gałkina-Fedoruk stwierdza, że „в современном русском языке эта конструкция настолько продуктивна, что начинает успешно конкурировать с личным оборотом и даже вытеснять его”¹⁰).

Oto przykłady stosowania zdań o omawianej konstrukcji w utworach literackich:

Небо заволакивало тяжелыми тучами (Гон.); *Вот пусть меня тут же громом хлопнет, коли я что знаю про коня* (Толст. А. Н.); *Ее внезапно сбило налетевшим ухабом* (Ильф) *Ветром схватило искорку сигарки и донесло до окна* (Шол.); *Тягучий звон балабанов несло к Дону южным ветром* (Шол.); *Взрывной волной его встряхнуло* (Аж.); *Его сразу же втянуло течением под лед* (Аж.); *Полицука подкинуло вихрем* (Аж.).

Jest rzeczą charakterystyczną, że w funkcji subiektu wyrażonego formą narzędnika nie mogą występować rzeczowniki żywotne. Pozostaje to w związku z pochodzeniem i rozwojem omawianej konstrukcji. Rzecz polega na tym, że istota żywa, tym bardziej człowiek, nie mógł być nieznanym sprawcą czynności. Jeśli nawet nie wiadomo, jaki konkretny człowiek jest sprawcą tej lub innej czynności, to istniały środki językowe, które pozwalały wyrazić to przy zastosowaniu konstrukcji dwuczłonowej (np. stosując zaimek nieokreślony) względnie zdaniem z podmiotem nieokreślonym. Brak takiego modelu w języku staroruskim tłumaczy niestosowanie konstrukcji z rzeczownikiem żywotnym w funkcji subiektu w języku współczesnym.

Natomiast w języku białoruskim, w którym konstrukcja taka rozwinęła się później, prawdopodobnie pod wpływem konstrukcji rosyjskiej, w funkcji sprawcy mogą występować również rzeczowniki żywotne, np.: *горох поело мошкaми*.

¹⁰ Gałkina-Fedoruk, op. cit., str. 148—149.

Zdania omawianego typu są szeroko stosowane we wszystkich językach wschodnio-słowiańskich, w pozostałych zaś językach stanowią bądź konstrukcję marginalną, bądź też nie występują w ogóle.

W języku staropolskim podobna konstrukcja prawdopodobnie w ogóle nie była stosowana, w każdym razie w przebadanych tekstach staropolskich o objętości około 2.000 stron nie wystąpiła ona ani razu.

We współczesnym języku polskim konstrukcja taka potencjalnie może mieć bardzo szerokie zastosowanie, jednak w praktyce językowej występuje ona niezmiernie rzadko (np. u Sienkiewicza: *Las zasnuło mgłą, parą, falami deszczu*). Z. Gołąb stwierdza, że „...konstrukcje tego typu w polskim na ogół rzadkie i co najwyżej spotykane w potocznej mowie ludowej... W każdym razie konstrukcje takie istnieją w polskim jako zjawisko marginalne”¹¹).

3. Rozpatrzyliśmy zdania bezokolicznikowe, nie zawierające w swej strukturze członu oznaczającego subiekt, tj. sprawcę określonej bezokolicznikiem czynności. Zdania takie szeroko stosowane są zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim.

Inaczej przedsięwzięta jest sprawa, gdy zdanie zawiera subiekt wyrażony formą celownika. Schemat takiej konstrukcji można przedstawić w formie wzoru: $V_i + S_d + F$. Zdania o podobnej strukturze charakteryzują się w języku rosyjskim bardzo dużą produktywnością oraz zdolnością wyrażania różnorodnych odcieni modalnych.

Szerokie zastosowanie miały one już w języku staroruskim, np.:

Быти грому великому, итти дождю стрелами с Дону великаго (Слово о полку Игореве); *Уже нам zde пасти* (Нов. лет.); *Аввакума посадить въ землю и давать ему воды и хлеба* (Ав.); *И того ужъ мне не отбыти* (Квашнин); *Долго ли тебе, протопоп, лежать того?* (Ав.); *А с сей купчей пошлины платитъ ему Алексею Новосильцову* (Купчая грамота).

W języku współczesnym zdaniom bezokolicznikowym bez partykuły *бы* jest właściwy przede wszystkim debitywny odcień modalny (долженствования, необходимости). Mniej lub bardziej wyraźnie występuje *mus*, konieczność wykonania oznaczonej formą bezokolicznika czynności przez subiekt, którego funkcję pełni dopełnienie w celowniku. Charakter konstrukcji wskazuje, że czynność ta jeszcze nie jest wykonana, jej realizacja ma nastąpić dopiero po momencie mowy. Zdania tego typu są zróżnicowane pod względem intonacji. Odcień modalny debityv'u jest właściwy wszystkim zdaniom o podobnej konstrukcji,

¹¹ Z. Gołąb. Problem podmiotu. Biuletyn P. T. J. Zeszyt XVIII, 1958, str. 66.

jednak stopień jego intensywności ulega wariacjom. Stosowane są one przede wszystkim w żywej mowie, w dialogu, np.:

Не век же тебе в девках сидеть (Заг.); *Как музыке идти?* (Крыл.); *Чем-то мне вас потчевать, старцы честные?* (Пуш.); *Как же мне передать?* (Толст. А. К.); *А теперь как мне проехать на ту сторону?* (Шол.); *Связать тебя, да в сумасшедший дом* (Остр. А.); *Без присмотра им просто пропадать* (Пан.); *У кого же мне братъ, — спросил Васька, — у чужих, да?* (Пан.); *Что мне теперь делать!* (Пан.).

Obiektywny charakter przyczyn, determinujących realizację wskazanej przez bezokolicznik czynności w większości podanych wyżej przykładów jest trudno dostrzegalny.

Innym wariantem podobnej konstrukcji są zdania, w których odcień modalny debityw'u jest wyrażony maksymalnie, tj. bezokolicznik oznacza czynność, której realizacja jest nieunikniona, przy czym jest to determinowane warunkami obiektywnymi, niezależnymi od woli sprawcy, np.:

Уже не видать такого нам царя (Пуш.); *Быть грозе великой* (Пуш.); *Не быть тебе в Москве, не жить тебе с людьми* (Гриб.); *Вам не видать таких сражений* (Лерм.); *Одному из нас в пропасть лететь* (Тренив); *Вот через год идти вам в действительную* (Шол.); *Не бывать войне, по урожаю видать* (Шол.).

Osobliwością struktury podobnych zdań jest w większości wypadków postpozytywna pozycja członu oznaczającego subiekt.

W języku staropolskim konstrukcje bezokolicznikowe o debitywnym odcieniu modalnym zawierające wyrażony formą celownika subiekt były zjawiskiem niezmiernie rzadkim, jednak w niektórych tekstach występowały, np. u Kochowskiego: *U twych nóg upaść Egiptowi*.

Język współczesny przejął od języka staropolskiego tendencję do unikania konstrukcji bezokolicznikowych z dopełnieniem w celowniku w funkcji subiektu, szczególnie w wypadku, gdy wyraźnie występuje odcień debitywny. Zdania o podobnej konstrukcji w języku polskim są zjawiskiem niezmiernie rzadkim, a sfera ich stosowania ogranicza się do niewielkiej ilości utartych zwrotów, np.: *Mnie tu żyć nie umierać; nie panu o tym sądzić, mówić* (Łoś).

Funkcjonalnym odpowiednikiem podobnych konstrukcji rosyjskich w języku polskim jest zwykle zdanie osobowe; wyraźnie to występuje w przekładach rosyjskich utworów literackich na język polski. Oto przykłady z oryginalnej wersji i jej tłumaczenia na język polski „Cichego Donu” Szołochowa:

*Коноплям тоже не пропадать — А, со, конопие mają przepaść?;
Вот через год идти вам в действительную — Oto za rok idziecie
do wojska;*

*Задерутся они — быть и нам там — Jak zaczną bić, to i my tam
rójdziemy.*

Podobnie sytuacja wygląda przy tłumaczeniach z języka polskiego na rosyjski: zdania osobowe w wersjach rosyjskich często są zastępowane konstrukcjami bezokolicznikowymi.

4. Partykuła *бы* nadaje zdaniom bezokolicznikowym nie tyle odcień warunkowości, co *оптатив'у*, życzenia. Jednocześnie konstrukcji takiej właściwy jest również odcień *дебитив'у*, przy czym w różnych wariantach zdań może być wyraźniej zaznaczony jeden albo drugi z nich.

W języku staroruskim do wieku XIV obecna partykuła *бы* była formą 2 i 3 osoby aorystu czasownika *быть*, dlatego też dopiero w zabytkach późniejszych można wyodrębnić konstrukcje bezokolicznikowe z omawianą partykułą, np.:

Въ поясъ бы вамъ творити поклоны (Ав.); И что бы моему недругу по той правде с молодою женою векъ скоротати (Квашнин.); И имъ бы, Донскимъ атаманомъ и казакомъ съ ними, мурзами, помиритца (Дон. дела).

W języku współczesnym zdania o podobnej konstrukcji najczęściej wyrażają życzenie, które może być spełnione w przeszłości, np.:

Мне бы только немножко в щелочку-то, в дверь эдак посмотреть (Гор.); К Тагьяне Юрьевне хоть раз бы съездить вам (Гриб.); А вам, искателям невест, не нежиться и не зевать бы (Гриб.); Не сдобровать бы им у меня в руках (Толст. А. К.); Быть бы Митьке по его достоинствам лейбгвардии атаманцем, жить бы при дворе (Шол.); Повидать бы мне его, уж я доберусь (Шол.); Еще бы годок погодить им, вышел бы я из третьей очереди (Шол.).

Znacznie rzadziej zdania tego typu wyrażają czynność, która odbyła się w przeszłości, np.:

Ему бы покориться и не стоять за эту кобылу, ну, а он, сам знаешь, характерный старичок был (Шол.); Эх, не бывать бы ей за князем Шелешпанским, если бы этот пострел Симский не служил в Питере (Заг.); Вам бы вступиться за Павла-то! — воскликнула мать, вставая (Гор.).

Niekiedy oznaczają one jakąś stałą cechę subiektu, w wyniku czego cała konstrukcja ma charakter pozaczasowy, np.:

Ей бы только вырядиться заморскою куклою, поплясать да перед молодежью покобениться ... (Заг.); Вот как пошел перебор, так эти тунядцы, которым бы только на боку лежать да ничего не делать, и бросились вон из Москвы (Заг.).

W zdaniach, w których wyraża się obawa przed zrealizowaniem czynności oznaczonej bezokolicznikiem, jest on zaprzeczony, np.:

Не опоздать бы нам на поезд; как бы нам не проморгать этого дела (Пан.).

Różnice w zakresie stosowania zdań omawianego typu w obu językach wyraźnie występują przy zestawieniu oryginalnych tekstów utworów literackich i ich przekładów na drugi język. Funkcjonalnym odpowiednikiem bezokolicznikowych zdań rosyjskich z partykułą *бы* i dopełnieniem w celowniku w przetłumaczonym na język polski tekście jest konstrukcja z formą osobową lub z wyrazem predykatywnym *trzeba*, przy tłumaczeniu zaś odwrotnym polskie warunkowe zdania z formą osobową oddawane są w przekładzie rosyjskim za pomocą konstrukcji bezokolicznikowych, przy czym zasada ta będzie obowiązywała przy zestawieniu dowolnych utworów literatury pięknej, np.:

Еще бы годок погодить им (Шол.); Poczekać trzeba jeszcze roczek (Szoł.);

Повидать бы мне его, уж я доберусь (Шол.); Chciałbym go spotkać, już ja tu wtedy dobię do skóry (Szoł.)

Мне бы на часок, ваше благородие, сказать вам (Шол.); Chciałbym jeszcze słówko rzec waszej wielmożności (Szoł.);

Wpuśćmy tu Niemca i patrzmy, co by tu zrobił (Żeromski);

Пустить бы сюда немца и посмотреть бы, что бы он здесь сделал (Жеромский).

IV. Werbalne zdania bezosobowe występujące tylko w języku polskim

1. W języku polskim szczególnie produktywną jest konstrukcja bezosobowa, w której członem nadrzędnym jest połączenie czasownika niezwrótnego z formantem *się*. Może ona być utworzona przez każdy niezwrótny czasownik. Charakterystyczną cechą jej struktury jest brak członu określającego subiekt.

Jak twierdzi Koneczna zdania o takiej konstrukcji „...zdobywają sobie coraz szersze zastosowanie zarówno w języku codziennym, prywatnym, jak i naukowym, literackim i urzędowym”¹²).

Na podstawie dostępnych materiałów trudno wyjaśnić genezę omawianej konstrukcji. Bardzo prawdopodobne jest, że powstała ona ze zdania datywnego w rezultacie wypadnięcia członu oznaczającego subiekt, co całości konstrukcji nadało charakter bardziej abstrakcyjny. Schematycznie transformację tego typu można by przedstawić następująco: $V_3 + \text{się} + Sd + F \longrightarrow V_3 + \text{się} + F$.

W ten sposób zdania bez oznaczonego środkami formalnymi subiektu zaczęły oznaczać stany i czynności związane nie tylko z jakąś konkretną osobą lub grupą osób, lecz również stany i czynności o charakterze ogólnym, powszechnie stosowanym lub obowiązującym, np.: *Dopomogło się tyłu innym, to i tobie się dopomoże* (Mat.); *Zaczęło się od utraty prowincji, a skończy się Bóg wie na czym* (Sien.); *Mospanie, o wojnie mówi się nie od dzisiaj* (Gąs.); *Na długą wojnę się zanosilo* (Gąs.); *Dzisiaj był jakiś nieswój, widziało się wyraźnie* (Krucz.); *Uprasza się o zachowanie ciszy; Z Warszawy do Krakowa jedzie się przez Kielce*.

W wypadku gdy w funkcji orzeczenia w zdaniu o podobnej konstrukcji występuje czasownik tranzytywny, członem struktury może być rzeczownik w funkcji dopełnienia bliższego, np.: *Nie, panie pułkowniku... z rekrutem przepowiada się instrukcję* (Gąs.); *Jeden artykuł uczonego lekarza, udowadniający, że Cisy nie są zdrowe dla tych, od kogo się przecie bierze pieniądze za powietrze mające ich jakoby uleczyć, może całą sprawę obalić* (Żer.); *Zapadła w sen, ów sen w wagonie klasy trzeciej, kiedy czuje się wszelkie łaskoty i drżenia* (Żer.).

Fakt, że konstrukcja typu $V_3 + \text{się} + F$ występuje w szeregu innych języków słowiańskich, np. w języku czeskim, bułgarskim, ukraińskim, wskazuje jej wczesne powstanie. Istnieje ona również i w języku rosyjskim, jednak w odróżnieniu od języka polskiego sfera jej zastosowania jest bardzo ograniczona. Występuje ona najczęściej w utartych zwrotach oraz w zdaniach złożonych podrzędnie w funkcji zdania głównego lub wreszcie jako wyraz wtrącony, np.:

Как аукнется, так и откликнется (Посл.); *Недаром, говорится, что дело мастера боится* (Посл.); *Потом и открылось, что враль Авдеич, каких хутор от основания своего не видывал* (Шол.); *Это, разумеется, правда* (Леон.).

W określonych wypadkach zdania o podobnej konstrukcji mogą mieć

¹² Koneczna, op. cit., „Poradnik Językowy”, rocznik 1956, str. 291.

charakter uogólniający, jednak zawsze istnieje możliwość uzupełnienia go członem w funkcji subiektu, np.:

Где трудно дышится, где горе слышится, будь первый там (Некр.); С соленого-то пьется (Слепцов); Люби же, покуда любитя. Встречай, пока встечается (Ис.).

Wreszcie zdania o podobnej konstrukcji są stosowane przy określaniu zaleceń, nakazów, zakazów, przy czym członem obligatoryjnym w tym wypadku jest bezokolicznik, np.:

Запрещается входить в зал во время операции; Перед включением прибора в сеть рекомендуется проверить заземление (из инструкции).

Jak z powyższego wynika, w języku rosyjskim stosowanie zdań o podobnej lub zbliżonej konstrukcji jest obwarowane całym szeregiem warunków, które nie są obowiązujące w tym wypadku w języku polskim. Dlatego też funkcjonalnymi odpowiednikami polskich zdań tego typu w języku rosyjskim są zwykle zdania z podmiotem uogólnionym lub nieokreślonym, względnie zdania osobowe, np.:

Na lekcji nie rozmawia się z kolegami — На уроке с товарищами не разговаривают; O wojnie mówi się nie od dzisiaj — O войне говорят не первый раз; Zaczęło się od utraty prowincji — Все началось от потери провинции.

W ogóle nie mają zastosowania w języku rosyjskim podobne zdania z dopełnieniem bliższym (np.: *Wieczorami czytało się gazety*), gdyż obecność formantu *ся* wyklucza możliwość użycia biernika.

2. Szerokie zastosowanie mają w języku polskim konstrukcje bezosobowe, tworzone przez formy na *-no*, *-to* typu: *Pociąg zwękslowano na drugą linię*.

Formy na *-no*, *-to* genetycznie związane są z rzeczownikową formą imiesłowu biernego. We wcześniejszym okresie tworzone je przeważnie od czasowników tranzytywnych, przy czym miały one wyraźne znaczenie bierne. W konstrukcjach utworzonych przez te formy mógł być stosowany łącznik *być* jak również człon oznaczający subiekt, np.: *By thesz krolesthwo tho nakonyecz abo skazono od neupryaczoj, abo posyandyono od poganow nyebylo* (Posłanie króla Aleksandra); *Gim tho bilo pres swątego angola tako othpuedzano* (Kazania gnieźnieńskie).

Zanik poszczególnych form rzeczownikowych imiesłowów biernych przebiegał niejednolicie. Szybciej zanikały formy rodzaju męskiego i żeńskiego, natomiast forma rodzaju nijakiego, jako najbardziej abstrakcyjna, utrzymywała się najdłużej i stopniowo ulegała izolacji

tracąc związek z imiesłowem przymiotnikowym i przekształcając się w nieodmienny czasownik nieosobowy, co pociągało za sobą również zmianę właściwości gramatycznych tej formy. Forma na *-no*, *-to* mogła już być tworzona od przeważającej większości czasowników tranzytywnych i intransytywnych, mogła konotować dopełnienie bliższe, tj. nabrała znaczenia czynnego. Konstrukcje tworzone przez tę formę nie mogły zawierać ani kopuli, ani członu w funkcji subiektu. Ostateczne przejście imiesłowu rzeczownikowego strony biernej rodzaju nijakiego w czasownik czynny dokonało się w drugiej połowie XVII w.¹³).

We współczesnym języku polskim konstrukcja z formą na *-no*, *-to* należy do najbardziej produktywnych. Jest ona szeroko stosowana zarówno w mowie potocznej, jak i w utworach literackich, np.:

Przejechała granicę, noc nastąpiła, a tymczasem w wagonie wciąż jeszcze rozmawiano po polsku (Żer.); Naczynia i utensylia rozkradziono ze słowiańską starannością (Żer.); Uśmiechano się wtedy pobłaźliwie, układano cichaczem anegdoty (Żer.).

W języku rosyjskim rozwój form na *-no*, *-to* poszedł inną drogą.

Stan wyjściowy dla rozwoju tych form w języku staropolskim i staroruskim był identyczny. W zabytkach staroruskich również występują konstrukcje, w których forma na *-no*, *-to* ma znaczenie czynne, np.:

Не богатствомъ жито съ добрыми людъми (Дом.); Розлезено ся без осужды (Дом.); ... Бо ся тамо подъ вежу великую и подъ таиники подкопано (Курбский).

Stosowanie tych form w znaczeniu czynnym często występuje w utworach folklorystycznych oraz we współczesnych gwarach, np.:

У дороднова добрава молодца много было на службе послужено, на печи было вволю полежено (Былины в записях и пересказах); Еще не ляжено; У его простуженось (Петр.).

W języku literackim jednak forma na *-no*, *-to* w znaczeniu czynnym nie znalazła zastosowania. Podstawowej przyczyny takiego stanu rzeczy należy szukać w tym, że opozycja — forma zaimkowa: forma rzeczownikowa — nie tylko nie zanikła, jak to stało się w języku staropolskim, lecz uległa wzmocnieniu. Utrzymała się również opozycja rzeczownikowej formy rodzaju nijakiego do innych form rodzajowych. W rezultacie forma na *-no*, *-to* pozostała w obrębie imiesłowu biernego. Jednak forma rodzaju nijakiego, mająca bardziej abstrakcyjny charak-

¹³ H. Oesterreicher. Imiesłów bierny w języku polskim. Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, t. 61. N. 6. Kraków 1926, str. 50—57.

ter od innych form rodzajowych, zachowała zdolność tworzenia konstrukcji bezosobowych również w języku współczesnym, np.:

Приказ по батальонам дело домашнее, написано — можно и переписать (Марлинский); *Всем магистратским указано ходить в немецких платях* (Заг.); *Природой здесь нам суждено в Европу прорубить окно* (Пуш.); *Об этом никогда не было упомянуто между ею и Раскольниковым* (Дост.); *Про батарею Тушина было забыто.* (Толст. Л. Н.).

Mimo zewnętrznego podobieństwa rosyjskich i polskich konstrukcji z formami na *-no*, *-to* w funkcji członu zdaniotwórczego wykazują one wielkie różnice strukturalne i znaczeniowe, co w konsekwencji przesądza o ich nieadekwatności.

Konstrukcje polskie wykluczają możliwość stosowania kopuli oraz wyrazu oznaczającego subiekt, natomiast w konstrukcjach rosyjskich kopula z reguły jest stosowana (jest opuszczana w czasie teraźniejszym), ponadto w określonych wypadkach członem struktury może być subiekt wyrażany zwykle formą narzędnika. Najważniejsze jednak jest to, że polskie konstrukcje mają charakter czynny i jako takie mogą być utworzone prawie od wszystkich czasowników, przy czym czasowniki tranzytywne mogą konotować dopełnienie bliższe, gdy tymczasem rosyjskie zachowują charakter bierny, a więc mogą być tworzone jedynie przez czasowniki tranzytywne, które jednak, jak każda forma bierna, nie mogą mieć przy sobie dopełnienia bliższego.

W rezultacie polskim konstrukcjom na *-no*, *-to* odpowiadają twory syntaktyczne o zupełnie innej strukturze, a mianowicie tzw. zdania z podmiotem nieokreślonym, co jest ściśle przestrzegane przez tłumaczy z języka polskiego na rosyjski i odwrotnie, np.:

Вóвчзас ракóвано такiego щчэщли́вца до шпíтала (Żer.) — *Такого счастли́вца водворяли в больни́цу;*

Skoro się tam udał, wprowadzono go do alkowy (Żer.) — *Когда он туда пришел, его ввели в небольшо́й альков.*

У Штокмана стали собираться реже (Шол.) — *U Sztokmana zbierano się rzadziej;*

Лошадей оседлали в положенный по уставу срок (Шол.) — *Konie okulbaczono w wyznaczonym przez regulamin terminie.*

A więc należy stwierdzić, że konstrukcje nieosobowe z formami na *-no*, *-to*, mające szeroki zakres użycia w języku polskim, w rosyjskim języku literackim nie mają zastosowania. Rosyjskie konstrukcje z rzeczownikową formą imiesłowu biernego na *-no*, *-to* strukturalnie i znaczeniowo różnią się od polskich konstrukcji z podobną formą i nie są im adekwatne.

V. Kierunki rozwoju werbalnych konstrukcji bezosobowych w języku rosyjskim i polskim.

Zestawienie stopnia produktywności i zakresu stosowania podstawowych typów werbalnych zdań bezosobowych w języku rosyjskim i polskim w sposób dość wyraźny określa tendencje rozwojowe poszczególnych konstrukcji w obu językach.

Jednakową produktywnością charakteryzują się w języku rosyjskim i polskim te konstrukcje, które występują prawie we wszystkich językach słowiańskich; zostały one najprawdopodobniej odziedziczone z języka prasłowiańskiego. Dotyczy to przede wszystkim zdań bez dopełnienia przy orzeczeniu, z dopełnieniem w genetywie, niektórych wariantów konstrukcji datywnych oraz zdań bezokolicznikowych. Inne typy konstrukcji zostały przez oba języki poddane selekcji, przy czym jej podstawę stanowiła struktura zdania, a konkretnie — występowanie lub niewystępowanie w ramach tej struktury członu w przypadku zależnym w funkcji subiektu.

Język rosyjski wyraźnie faworyzuje te konstrukcje, w których członem obligatoryjnym jest substantivum w przypadku zależnym w funkcji subiektu oznaczanej orzeczeniem czynności lub stanu, a więc takie formacje syntaktyczne, które pod względem struktury są najbardziej zbliżone do zdań ergatywnych. Natomiast w języku polskim największą produktywność wykazują konstrukcje, w których subiekt nie jest wyrażony konkretnym członem (nie można za taki uważać formantu *się*), zdania zaś zawierające wymieniony człon stanowią właściwie element marginalny werbalnych zdań bezosobowych.

Język rosyjski wykorzystuje każdą możliwość poszerzenia zakresu stosowania zdań bezosobowych z dopełnieniem w funkcji subiektu drogą minimalnych nieraz zmian w jego strukturze względnie poprzez uniwersalizację funkcji syntaktycznej elementów strukturalnych całkowicie odmiennego typu.

Np. wprowadzenie partykuły przeczącej *не* w funkcji członu „M” do zdań datywnych z formantem *ся* stworzyło nowy bardzo produktywny wariant tej konstrukcji (*мне не спится*).

W wypadku gdy w języku staroruskim i staropolskim istniały obok siebie konstrukcje bezosobowe z dopełnieniem w funkcji subiektu i bez takiego dopełnienia, to w języku rosyjskim produktywnym stawał się pierwszy typ, w języku zaś polskim drugi. Język rosyjski dążył do uzupełnienia struktury tej lub innej konstrukcji członem w funkcji subiektu, natomiast język polski starał się go wyeliminować.

Analiza werbalnych konstrukcji bezosobowych potwierdza te odmiennie tendencje, wyraźnie zarysowujące się w obu językach. Za przy-

kład mogą tu posłużyć chociażby zdania bezokolicznikowe oraz konstrukcje, w których członami obligatoryjnymi są dwa dopełnienia: w narzędniku i w bierniku.

W języku rosyjskim zostały zachowane warianty zdań bezokolicznikowych, które występowały w języku staroruskim, jednak szczególnie intensywnie rozwijały się konstrukcje z dopełnieniem w celowniku w funkcji subiektu, zwiększył się znacznie również zakres ich stosowania, tak że stanowią one obecnie jedną z najproduktywniejszych konstrukcji bezosobowych.

We współczesnym języku polskim, przeciwnie, zdania infinitywne z subiektem wyrażonym formą celownika stanowią margines konstrukcji bezokolicznikowej, centralną pozycję zajmują wśród nich konstrukcje bez wyrażonego subiektu (imperatywne, nominatywne, niektóre warianty zdań podrzędnych).

Język rosyjski skwapliwie wykorzystał możliwość uzupełnienia struktury zdań bezosobowych z dopełnieniem w bierniku członem dodatkowym, a mianowicie dopełnieniem w narzędniku w funkcji subiektu tworząc wyjątkowo produktywną konstrukcję typu: „*Буреѣ сломало деpero*”.

W języku polskim konstrukcja taka jest stosowana wyjątkowo rzadko, a więc charakteryzuje się minimalnym stopniem produktywności, co jest zgodne z wyraźnie występującą tendencją unikania struktur, w których subiekt jest wyrażony formą zależną. Nie jest wykluczone, że zdania tego typu w polskich utworach literackich należy tłumaczyć wpływem języka rosyjskiego.

Natomiast intensywny rozwój cechuje w języku polskim takie konstrukcje bezosobowe, w których człon w funkcji subiektu został ze struktury usunięty. Na pierwszym miejscu należy tu postawić konstrukcje z formantem *się* przy czasowniku niezwrotnym (*Tę pracę czyta się pięć minut*) oraz zdania z formami na *-no*, *-to* (*Mówiono o wojnie*), tj. te konstrukcje, które w języku rosyjskim wykazują najmniejszą produktywność.

Podsumowując powyższe rozważania możemy sformułować następujące wnioski:

W języku rosyjskim największą produktywnością charakteryzują się werbalne zdania bezosobowe, w których członem obligatoryjnym struktury jest dopełnienie w funkcji subiektu, tj. konstrukcje najbardziej zbliżone pod względem struktury do zdań ergatycznych.

W języku polskim szczególną produktywność wykazują zdania nie zawierające w swej strukturze członu oznaczającego subiekt, co nadaje całości konstrukcji charakter uogólniający.

ZNACZENIE SKRÓTÓW

Art. pr. magd.	— Artykuły prawa magdeburskiego.
Bib. kr. Zof.	— Biblia królowej Zofii.
Dąbr.	— Dąbrowska.
Kaz. gn.	— Kazania gnieźnieńskie.
Koch.	— Kochowski.
Kochn.	— Kochanowski.
Krucz.	— Kruczkowski.
Łoś	— Przykłady zapożyczone z pracy „Gramatyka języka polskiego” Benni, Łoś i in.
Mał.	— Przykłady podaje A. Małecki w „Gramatyce historyczno-porównawczej”.
Mick.	— Mickiewicz.
Pot.	— Potocki.
Rodz.	— Rodziewiczówna.
Sien.	— Sienkiewicz.
Słow.	— Słowacki.
Szoł.	— Szołochow.
Szym.	— Szymonowicz.
Was.	— Wasilewska.
Zer.	— Żeromski.
Ав.	— Аввакум.
Аж.	— Ажаев.
Буб.	— Бубеннов.
Гал.	— Е. Галкина-Федорук „Безличные предложения в современном русском языке”.
Гог.	— Гоголь.
Гон.	— Гончаров.
Гор.	— Горький.
Гриб.	— Грибоедов.
Двин. гр.	— Двинская грамота.
Дом.	— Домострой.
Дон. дела.	— Донские дела.
Ефр.	— Ефремов.
Заг.	— Загоскин.
Ис.	— Исаковский.
Копт.	— Коптяева.
Крыл.	— Крылов.
Леон.	— Леонов.
Лерм.	— Лермонтов.
Лом.	— Ломоносов.
М. Сиб.	— Мамин-Сибиряк.
Маяк.	— Маяковский.
Некр.	— Некрасов.
Нов. лет.	— Новгородская летопись.
Остр.	— Островский.
Пан.	— Панова.
Петр.	— Петрова. О сказуемости употреблении причастий прошедшего времени в псковских памятниках письменности и современных псковских гоаорах.

Послов.	— Пословица.
Приш.	— Пришвин.
Пуш.	— Пушкин.
Сим.	— Симонов.
Тендр.	— Тендряков.
Толст.	— Толстой
Тург.	— Тургенев.
Фед.	— Федин.
Чех.	— Чехов.
Чук.	— Чуковский.
Шол.	— Шолохов.